Evropská filosofie

Tázání po lidskosti v antických dramatech

Zuzana Svobodová

Athénská Agora
Sokratovo vězení
(Socrates' Prison)
Propylaje
Erechteion
Starší Parthenón
Fnetton (Eneton)
AREOPAG
Keratroitova
hradba
Cesta k
Akropoli
Dionýsovo divadlo
Odeion
Periklovo
Dionysova
brána
N
Themistoklova hradba
Cesta k Akropoli
Dionysova
brána
Pahorek Múz
Sokratovo vězení (Socrates' Prison)
Antické Athény
5. st. př. Kr.

athénský Areopag (soudní hora), vpravo tabulka s textem z NZ (Pavel na Areopagu Sk 17,19-32)

©Zuzana Svobodová, zuzana.svobodova@lf3.cuni.cz / d14@volny.cz

Areopag s rekonstrukcí kostela sv. Dionysia z Areopagu (Sk 17,33) připomínající událost z roku 51 po Kr., postaveného v pol. 16. století, zničeného zemětřesením v roce 1601.

The Areopagus, a rocky outcrop approximately 115 m. high, is situated between three other hills, the Acropolis, the Pnyx, and the Kolonos Agoraios. Its name probably derives from Ares, the god of war, and the Arai-Erinyes or Semnai (also called the Eumenides), goddesses of punishment and revenge related to the underworld. A judicial body, the Areopagus Council, met on this hill to preside over cases of murder, sacriledge, and arson. The Areopagus was also a place of religious worship. Among the several sanctuaries located here was that of the Semnai or Eumenides, probably located in a cavity at the northeast of hill.

In the Mycenean and Geometric periods (1550-700 B.C.) the northern slope of the hill served as a cemetery which contained both chamber tombs and simple cist graves.

From the 6th century B.C. onwards the hillside as a whole became a residential quarter belonging to the prestigious district of Melite. Cuttings still evident in the bedrock attest to the district's many roads, wells, drains, reservoirs, floors, and irregular buildings. Access to this neighborhood was provided by stairways cut right into the living rock.

By the Late Roman period (4th-6th centuries A.D.) four luxury houses, which probably served as philosophical schools, located at the north slope of the hill, were built over the remains of the Classical era.

Akropole (akros, polis – horní město – „vyšehrad“) v Athénách, pohled od Areopagu (dole na snímku skála Areopag)

athénská agora (tržiště) z pohledu z Areopágu (soudní hory)

Akropole v Athénách, z návrší múz (Hill of the Muses) v popředí odeon (odé – zpěv, k uměleckému přednesu) Heroda Attika, uprostřed nahoře Parthenón, chrám Athény „panenské“

©Zuzana Svobodová, zuzana.svobodova@lf3.cuni.cz / d14@volny.cz

“

pohled na přístav Piraeus, z Pahorku múz (Hill of the Muses) ©Zuzana Svobodová, zuzana.svobodova@lf3.cuni.cz / d14@volny.cz

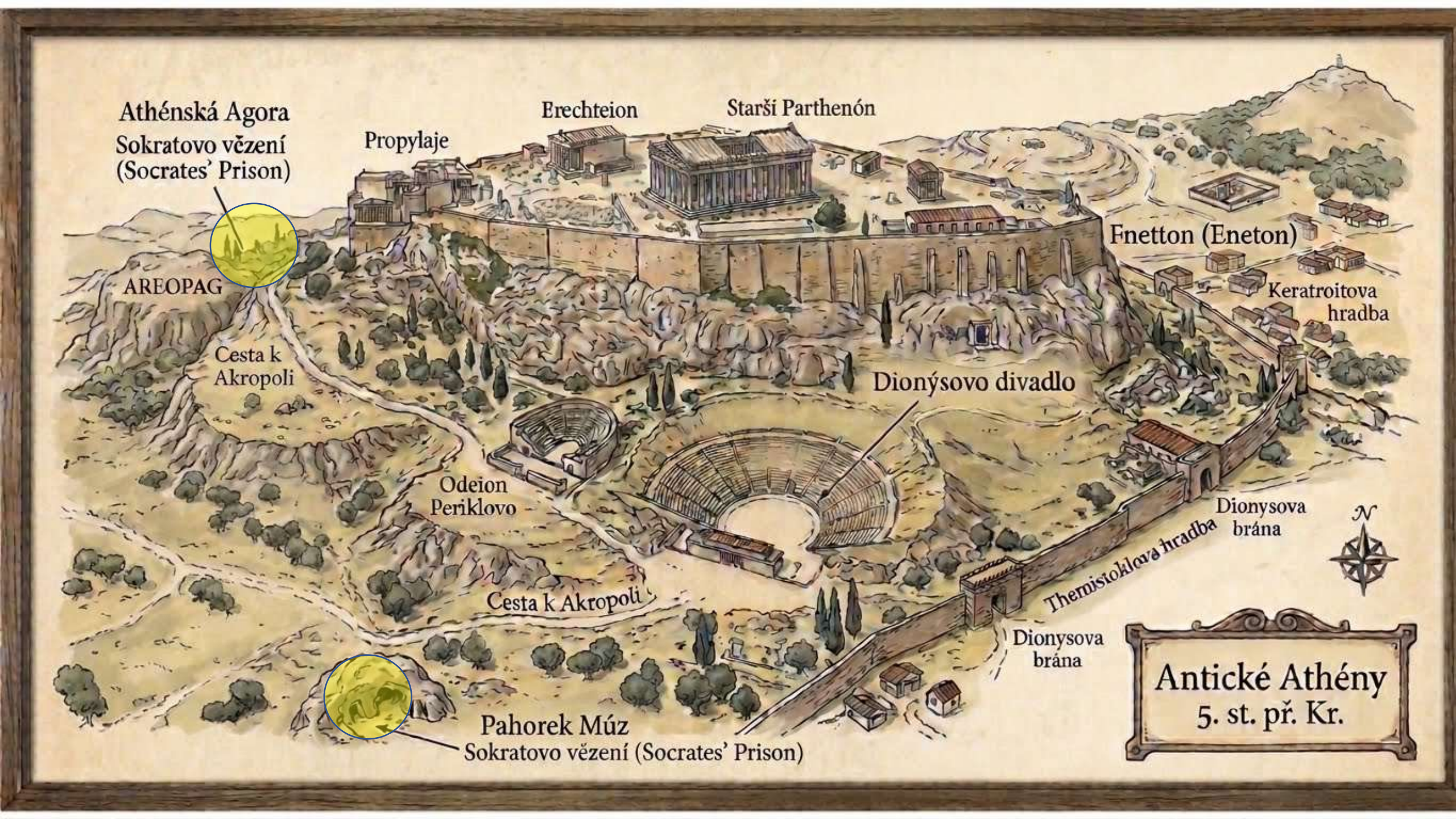
Athénská Agora
Sokratovo vězení
(Socrates' Prison)
Propylaje
Erechteion
Starší Parthenón
Fnetton (Eneton)
Keratroitova
hradba
AREOPAG
Cesta k
Akropoli
Dionýsovo divadlo
Odeion
Periklovo
Dionysova
brána
N
Themistoklova hradba
Cesta k Akropoli
Dionysova
brána
Pahorek Múz
Sokratovo vězení (Socrates' Prison)
Antické Athény
5. st. př. Kr.

Dvě různá místa označená jako Sokratovo vězení

odraz historické nejistoty a debaty mezi archeology o tom, kde přesně Sokrates v roce 399 př. Kr. strávil své poslední dny.

V Athénách existují dvě hlavní lokace, které tento název nesou:

1. Skalní jeskyně na pahorku Filopappos (jihozápadně od Akropole): Jedná se o komplex místností vytesaných přímo do skalního masivu. Toto místo je dodnes mezi turisty nejznámější a oficiálně se označuje jako „Sokratovo vězení“. Tradice ho takto pojmenovala kvůli věrohodně vypadající struktuře jeskynních cel, avšak moderní věda je k této verzi spíše skeptická.

2. Ruiny státního vězení na Athénské Agoře (poblíž areálu Agory): Archeologické vykopávky odhalily zbytky starověké budovy státního vězení (Desmoterion) přímo na okraji Agory. Našly se zde malé lahvičky, které pravděpodobně sloužily na jed (bolehlav, kterým byl Sokrates popraven), a zbytky malé keramické sošky Sokrata. Většina současných historiků se proto přiklání k názoru, že Sokrates byl vězněn a popraven právě tam, tedy blíže k samotnému centru dění na Agoře.

Obvinění Sokrata athénským soudem proběhlo na Areopagu a Agoře.

„Sokratovo vězení“ ©Zuzana Svobodová, zuzana.svobodova@lf3.cuni.cz / d14@volny.cz

„Sokratovo vězení“
©Zuzana Svobodová, zuzana.svobodova@lf3.cuni.cz / d14@volny.cz

„Sokratovo vězení“

©Zuzana Svobodová, zuzana.svobodova@lf3.cuni.cz / d14@volny.cz

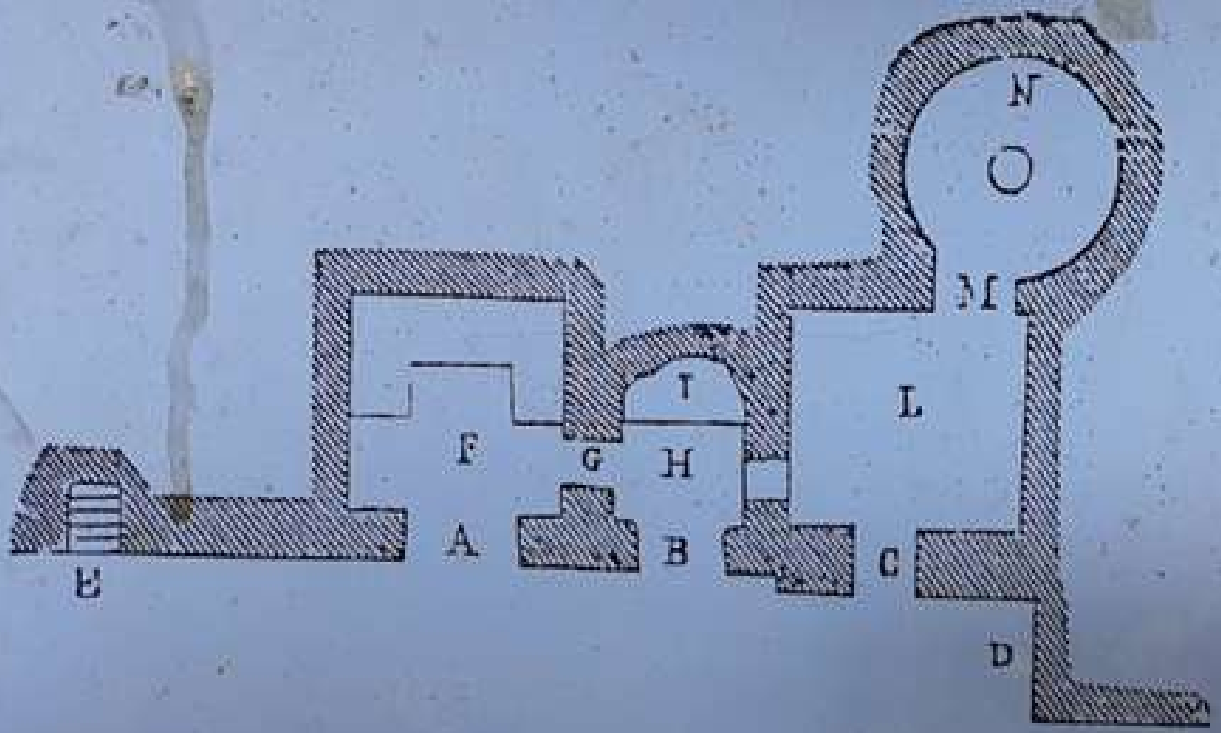

Κάτοψη του υπογείου τμήματος των "Φυλακών Σωκράτους"
(Ernest Breton, Παρίσι 1862)
Ground plan of the subterran chambers of "Prison of Socrates"
(Ernest Breton, Paris 1862)

"Φυλακές Σωκράτους"
(Ernest Breton, Paris 1862)
"Prison of Socrates"
(Ernest Breton, Paris 1862)

Κάτοψη της αγοράς (περ. 400 π.Χ.)
Plan of the Agora (ca. 400 B.C.)

ΔΕΣΜΩΤΗΡΙΟ • STATE PRISON

Αναπαράσταση του Δεσμωτηρίου (;)
Drawing of the State Prison (?)

Φιαλίδια με φαρμακευτική χρήση
Small terracotta bottles used for drugs

Ο θάνατος του Σωκράτη, 1787. Jacques Louis David
The Death of Socrates, 1787

Επίμηκες οικοδόμημα με ασυνήθιστη κάτοψη των μέσων του 5ου αι. π.Χ. Η είσοδος βρισκόταν στη βόρεια στενή πλευρά, επί της σημαντικότατης οδού που οδηγούσε προς την Πειραϊκή Πύλη. Αποτελείται από έναν διάδρομο πλαισιωμένο από δωμάτια, πέντε από τη μια πλευρά και τρία από την άλλη, ο οποίος κατέληγε προς Νότο σε μεγάλη υπαίθρια αυλή. Στη βορειανατολική γωνία του κτηρίου υπήρχε ένα σχετικά αυτόνομο συγκρότημα τεσσάρων ακόμα δωματίων. Ορισμένοι αρχαιολόγοι πιστεύουν ότι πρόκειται για τη φυλακή της πόλης (Δεσμωτήριον).
Στον διάλογο του Πλάτωνα *Φαίδων* γίνονται αναφορές στο Δεσμωτήριο, όπου φυλακίστηκε ο Σωκράτης για έναν μήνα, από την καταδίκη μέχρι τη θανάτωσή του με κώνειο (399 π.Χ.). Η χρονολόγηση, η διάταξη των χώρων, η γειτνίαση με την Αγορά και τα κινητά ευρήματα συνηγορούν στην ταύτιση του κτηρίου με το Δεσμωτήριο. Στα ερείπιά του βρέθηκαν 13 φιαλίδια, τα οποία είχαν φαρμακευτική χρήση και θα μπορούσαν να είχαν χρησιμοποιηθεί για τις δόσεις του ισχυρού δηλητηρίου. Επίσης, εντοπίστηκε ένα μαρμάρινο αγαλμάτιο που πιθανώς απεικονίζει τον Σωκράτη, το οποίο ίσως τοποθετήθηκε εκεί από τους Αθηναίους, όταν συνειδητοποίησαν το λάθος που διέπραξαν θανατώνοντας τον κορυφαίο φιλόσοφο. Σύμφωνα με μια άλλη άποψη, πολλά από τα χαρακτηριστικά του κτηρίου θα ταίριαζαν σε συγκρότημα με εμπορικό - βιοτεχνικό χαρακτήρα.

Μαρμάρινο αγαλμάτιο. Πιθανώς απεικονίζει τον Σωκράτη. 4ος αι. π.Χ.
Marble statuette possibly of Socrates. 4th c. B.C.

The long, narrow structure was built in the mid-5th century B.C. It was entered at its north end from an important ancient street leading toward the Piraeus Gate. The plan comprised two rows of square rooms, five in one, three in the other, separated and served by a corridor leading south to a large open courtyard. Incorporated in the northeast corner of the building is a semidetached unit consisting of four rooms. Some archaeologists identify the building with the state prison of the city of Athens. The state prison of Athens is best known from the casual references to it in Plato's *Phaedo*. This dialogue tells of the month Socrates spent in prison between his condemnation and his execution by drinking hemlock (399 B.C.). Our structure appears to satisfy the requirements, being close to the Agora, dated in the 5th cent. B.C., having this peculiar plan. In addition, among the ruins of the building were found 13 small terracotta bottles used for drugs, which in this case may have been intended to hold the juice of the hemlock plant. Part of a small marble statuette possibly of Socrates, was found in the ruins of the building. It must have been put there by the Athenians after they realized their mistake to poison their great philosopher. According to another view, many features of the building are appropriate to a commercial/industrial complex.

©Zuzana Svobodová, zuzana.svobodova@lf3.cuni.cz / d14@volny.cz
druhá varianta „Sokratovo vězení“

místo druhé varianty „Sokratova vězení“

©Zuzana Svobodová,
zuzana.svobodova@lf3.cuni.cz / d14@volny.cz

místo druhé varianty „Sokratova vězení“

©Zuzana Svobodová,
zuzana.svobodova@lf3.cuni.cz / d14@volny.cz

Vznik antické tragédie

- Proměny společnosti od aristokratické k demokratické (vznik demokratické polis): nejznámější a nejlépe zdokumentovaná demokracie v **Athénách** po reformách státníka Kleisthena v letech 508–507 př. Kr., ale Athény nebyly první ani jedinou demokratickou polis. Podle dochovaných pramenů: **Achaia:** vykazovala prvky lidovlády v období mezi lety 650 až 500 př. Kr.; **Chios:** 600 až 550 př. Kr.; **Megara** a **Mantineia:** 6. století př. Kr.; **Heraclea Pontica:** kolem roku 560 př. Kr.
- Rozkvět v **5. století př. Kr.** (tzv. klasické období), vladař **Periklés** (490–429 př. Kr.) dovedl Athény na politický vrchol, zvelebení města, stavby na Akropoli.
- Tragický hrdina, tragická hrdinka: 6. století př. Kr.
- Po dvou stoletích již Aristotelés (384–322 př. Kr.) nerozumí, co značí tragický hrdina
- Spravedlnost vnější (zákona, nomos), spravedlnost vnitřní (přirozená, fysis)

Aischylos (525–456 př. Kr.)

- Napsal 90 tragédií, pouze sedm z nich se dochovalo v celém znění, nejslavnější a jediná úplná dochovaná trilogie Oresteia. 72 tragédií známe alespoň podle názvu.
- *Peršané* – o vítězství Řeků v bitvě u Salamíny.
- *Prosebnice* (Hiketidés) – 50 Danaových dcer prchá z Egypta, aby se nemusely provdat za své bratrance. Pronásledované Egypťany se Danaovny dostávají do Argu. Panovník-král Argu se rozhoduje, zda je přijme a vyvolá tak válku s Egyptem, nebo je odmítne a vyvolá tak hněv Dia, neboť je dobré poskytnout pohostinství. Král dívky přijme, ale když za několik dní dorazí i rozzuřených 50 bratranců-ženichů, král s nimi dohodne svatby. Nevěsty slíbí svému otci, že všechny zabijí své manžely o svatební noci. 49 z nich tak učiní, jedna se ale do manžela zamiluje a nechá ho naživu. Tito manželé se stali symbolem manželské lásky.

Aischylos (525–456 př. Kr.)

- *Sedm proti Thébám* (Hepta epi Thébás) – z roku 467 př. Kr., o výpravě Oidipova syna Polyneika proti Thébám, aby jeho bratra zbavil vlády; příběh končí smrtí obou bratrů. Jejich sestra **Antigona** i přes zákaz vládce Théb rozhodne pohřbít Polyneika. Konflikt oddanosti k tradicím a bohům (pohřbít mrtvé) a poslušnosti k zákonům vládce města. Končí smrtí Antigony.
- *Upoutaný Prométheus* (Prométheus desmótés) – titán Prométheus přinesl i přes Diův zákaz lidem oheň. Za trest připoután ke Skythské skále, ve hře nakonec svržen do nitra země.
- *Oresteia* (http://www.fysis.cz/Texty/aischylos/index.htm) – jediná úplně dochovaná antická trilogie, z roku 458 př. Kr., její části jsou *Agamemnon*, *Oběť na hrobě* a *Usmířené lítice*. Agamemnón obětoval svou dceru Ífigenii, po návratu z trójské války zabit manželkou Klytaimnéstrou a jejím milencem Aigisthem. Syn Orestés ho na radu bohů pomstí (zabije vraha i svou matku), pronásledován Líticemi, zešílí, hledá pomoc u Athény, která Lítice usmíří a Orestovi je odpuštěno.

Sofoklés (497/496 – 406/405 př. Kr.)

- *Král Oidipús* – 427 př. Kr. o trestu za čin spáchaný nevědomky
- *Antigoné* – 422 př. Kr.
- *Élektrá* – 410 př. Kr. mykénská princezna, dcera Agamemnóna, pomstí otce. S bratrem Orestéem zabijí matku Klytaimnéstru i jejího nového manžela Aigistha.

Eurípidés (480 – 405 př. Kr.)

- Z 92 her se v celku zachovalo pouze 18 tragédií a 1 satyrské drama.
- *Médeia* (431) – nejznámější dílo, plavba Iasóna a Argonautů (na lodi s názvem Argó 50 hrdinů) pro zlaté rouno. Médea mu pomůže – uspala draka, který zlato hlídal. Médea kvůli lásce zradila svou vlastní rodinu, ale nakonec je sama Iásonem zrazena. Jejich děti zabity, Iásonova milenka otrávena. V psychologii tzv. Médein komplex: rodiče, kteří zneužívají děti k pomstě partnerovi.
- *Hekabé* (424) – manželka posledního trojského krále Priama, přežila všechny své syny, vzor ženy a matky; ve hře obětování její dcery Polyxeny u hrobu Achillea a pomsta Hekabina za usmrcení nejmladšího jejího syna Polydora, vykonaná na thráckém králi Polyméstorovi. Vyvrcholení hry: pomsta, kterou vykoná Hekabé: Naláká krále Polyméstora i s jeho malými syny do svého stanu pod záminkou, že mu ukáže ukryté trójské zlato. Spolu s ostatními trójskými zajatkyněmi usmrtí Polyméstorovy syny. Polyméstora oslepí. Hra končí proroctvím oslepeného krále, který Hekabé předpovídá, že se nakonec promění v psa s planoucíma očima a skočí do moře.
  - Vždy více rovin v tragédii. Např.: Tragédie o tom, jak utrpení dokáže zničit morálku a proměnit původně ušlechtilou královnu ve vražedkyni.
- *Élektra* (420)
- *Héraklés*

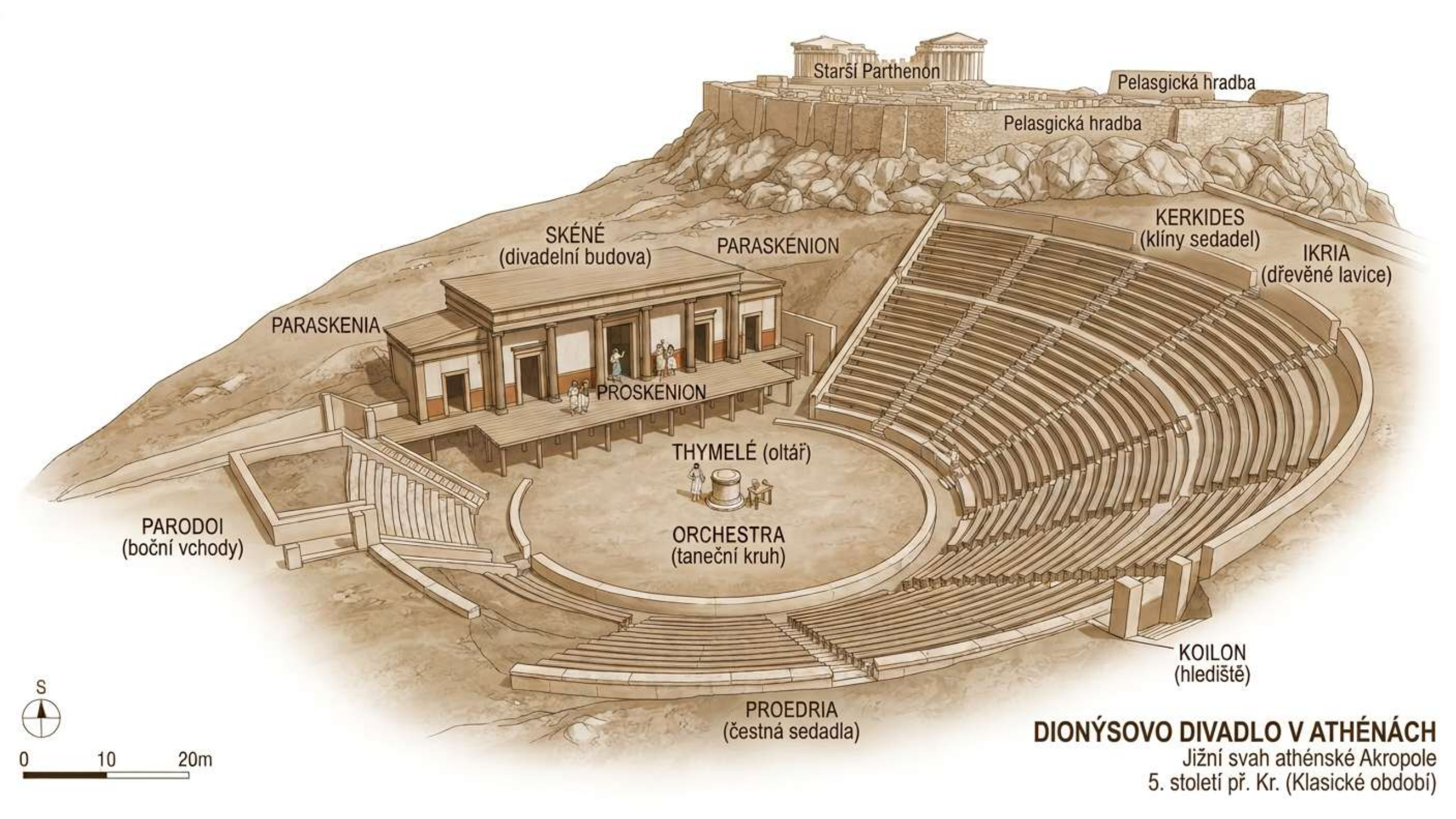

DIONÝSOVO DIVADLO V ATHÉNÁCH

Jižní svah athénské Akropole
5. století př. Kr. (Klasické období)

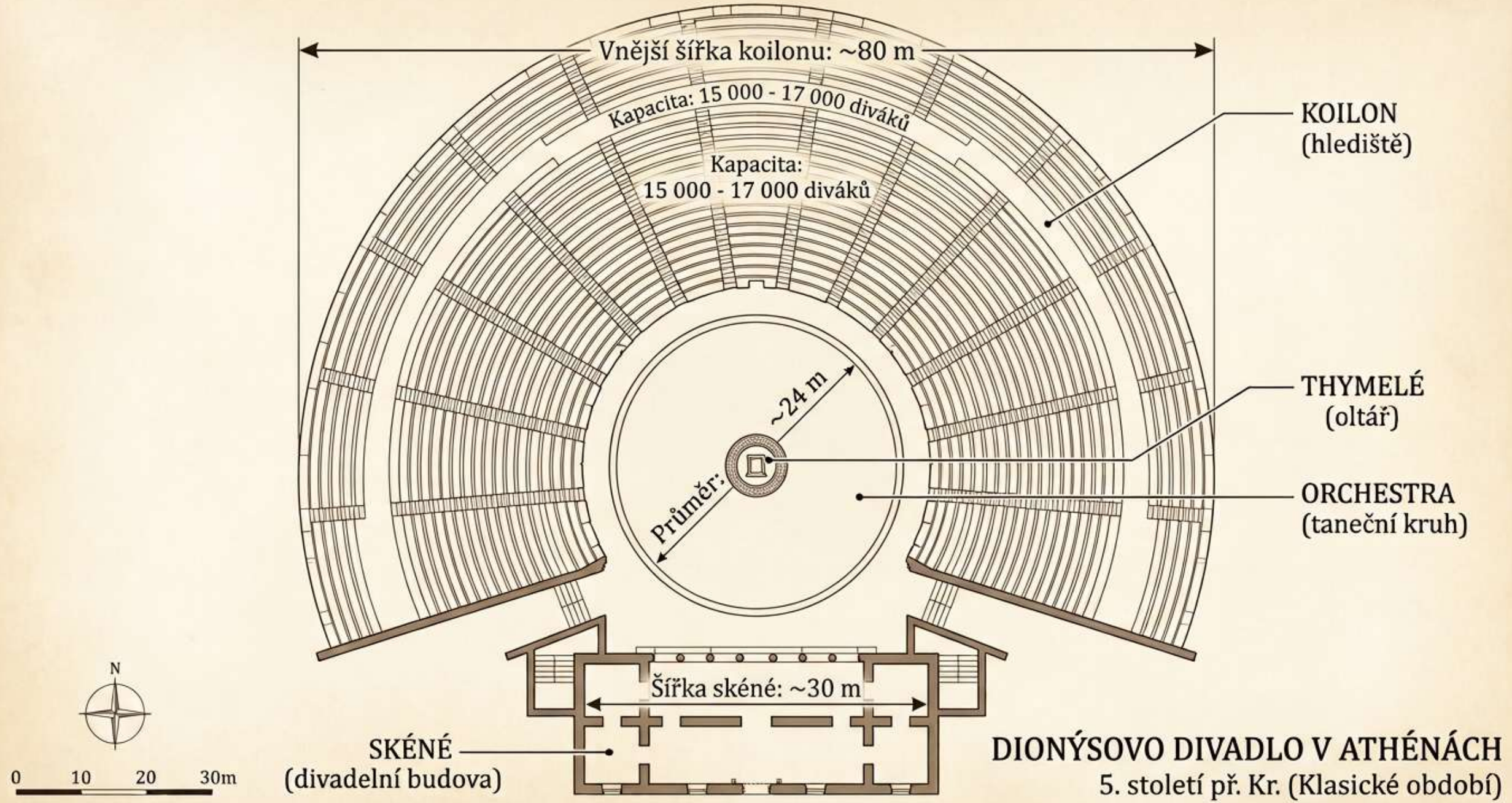
Vnější šířka koilonu: ~80 m
Kapacita: 15 000 - 17 000 diváků
Kapacita:
15 000 - 17 000 diváků
KOILON
(hlediště)
~24 m
Průměr:
THYMELÉ
(oltář)
ORCHESTRA
(taneční kruh)
Šířka skéné: ~30 m
SKÉNÉ
(divadelní budova)
N
0
10
20
30m
DIONÝSOVO DIVADLO V ATHÉNÁCH
5. století př. Kr. (Klasické období)

Θεολογείον: ξύλινη πλατφόρμα στη σκεπή του σκηνικού οικοδομήματος όπου εμφανίζονταν οι θεοί για να συνδιαλέγονται με τους θνητούς.

Theologeion: wooden platform above the roof of the scene where gods would appear in order to converse with mortals.

Μηχανή ή γέρανος: Ανυψωτική μηχανή που χρησιμοποιείτο για την κατάβαση από ψηλά σημαινόντων προσώπων ή από μηχανής θεών, στη σκηνή ή την ορχήστρα.

Mēchanē or Geranos: A lifting device that was used for the descent of important persons or Deus ex machina to the scene or the orchestra from above.

Model divadla včetně zařízení Mechane pro spouštění zásahu boha (Deus ex machina) do orchestry nebo na scénu divadla ze shora.
©Zuzana Svobodová,
zuzana.svobodova@lf3.cuni.cz / d14@volny.cz

Hlavní části klasického divadla

Architektonická podoba v Eurípidově éře stavěla na třech klíčových prvcích:

- **Orchestra (Taneční kruh):** Kruhová plocha uprostřed, která byla srdcem celého divadla. Zde vystupoval a tančil chór (sbor), který byl v řeckém dramatu zásadní. Uprostřed orchestry stál obětní oltář (*thymelé*) zasvěcený bohu Dionýsovi.
- **Skéné (Divadelní budova):** Původně provizorní dřevěná stavba, která sloužila jako zázemí pro herce (šatna) a zároveň jako zadní stěna a kulisa. V Eurípidových hrách (včetně *Hérakla*) představovala průčelí královského paláce či chrámu. Z její střechy se také spouštěli bohové pomocí tehdejších jeřábů (*mechané*).
- **Koilon / Theatron (Hlediště):** Stupňovité hlediště, které využívalo přirozený svah Akropole. V 5. století př. Kr. seděli diváci převážně na **dřevěných lavicích** (*ikria*). Pouze čestná sedadla v první řadě pro kněze a významné občany byla vytesána z kamene.

Dnešní podoba Dionýsova divadla
©Zuzana Svobodová,
zuzana.svobodova@lf3.cuni.cz / d14@volny.cz

AISCHYLOS: Laskavé bohyně (Eumenidy)

- tragédie uvedena r. 458 př. Kr., závěrečný díl trilogie *Oresteia*
- o přerodu starého světa krevní msty v moderní svět práva a spravedlnosti
- První část: Pronásledování a útěk: Orestés v Delfách: Hra navazuje na předchozí část, kde syn Orestés zavraždil svou matku Klytaimnéstru, aby pomstil smrt svého otce Agamemnóna. Orestés hledá útočiště v Delfské věštírně boha Apollóna. Oresta pronásledují Erinye (Fúrie) – starobylé bohyně pomsty, které ztělesňují neúprosný zákon krevní msty za mateřskou krev. Apollón, který Orestovi k vraždě matky sám dal pokyn, sice Erinye dočasně uspí, ale nedokáže Oresta viny zcela zbavit. Posílá ho proto do Athén, aby hledal spravedlnost u bohyně Athény.
- Druhá část: První soudní dvůr v lidských dějinách: Založení Areopagu: Orestés utíká do Athén a objímá sochu bohyně Athény. Erinye ho dostihnou a požadují jeho krev. Bohyně Pallas Athéna odmítne rozhodnout spor sama. Místo toho zakládá na pahorku Areopag vůbec první řádný lidský soudní dvůr složený z nejlepších athénských občanů. Na Areopagu probíhá proces, který má rysy moderního soudu: Erinye vystupují v roli žalobců. Apollón vystupuje jako obhájce a svědek. Orestés je obžalovaný. Hlasování poroty dopadne nerozhodně (pat). V tu chvíli zasáhne bohyně Athéna a odevzdá svůj rozhodující hlas ve prospěch Oresta. Orestés je osvobozen a očištěn, čímž je kruh rodové krevní msty definitivně přerušen.
- Třetí část: Proměna v Eumenidy: Osvobození Oresta vyvolá obrovský hněv poražených Erinyí, které hrozí, že Athény proklejí a uvrhnou na ně mor a neplodnost. Athéna prokáže diplomatické umění. Nabídne Erinyím, aby se usadily pod městem Athény, staly se jeho ochránkyněmi a získaly trvalou úctu občanů. Erinye nabídku přijímají, odkládají svou hrozivou podobu a mění se v Eumenidy (Milostivé bohyně). Hra končí oslavným průvodem a triumfem athénské demokracie a právního řádu.

Jak Sokrata zobrazili klíčoví autoři

Aristofanés (komedie): nevědomá předehra k tragédii: Aristofanés se stal paradoxně jedním z těch, kteří k Sokratovu odsouzení nevědomky přispěli. Hra *Oblaka* (423 př. Kr.): Aristofanés v této hře vykreslil Sokrata jako bláznivého a nebezpečného sofistu, který učí mladé lidi, jak pomocí řečnictví udělat z nespravedlivého argumentu spravedlivý, a popírá tradiční bohy. Sokrata zobrazil, jak visí v koši mezi nebem a zemí a zkoumá nesmysly. Dopad: Sám Sokrates o 24 let později u soudu (jak zaznamenal Platón v Obraně Sokratově) uvedl, že tato stará Aristofanova komedie vytvořila v myslích Athéňanů hluboký předsudek, který ho nakonec stál život. Aristofanés sice Sokrata osobně nechtěl nechat popravit (byli spíše intelektuálními rivaly), ale jeho satira vytvořila obraz „zkaženého filosofa“.

Eurípidés (tragédie): Skrytá kritika athénské společnosti: Eurípidés byl Sokratovým blízkým přítelem a sdílel s ním racionální, skeptický pohled na tradiční mýty a bohy. Zemřel sice zhruba sedm let před Sokratovou popravou (v roce 406 př. Kr.), ale atmosféru stupňující se netolerance v Athénách velmi silně vnímal. Kritizoval fanatismus, ve svých pozdních hrách, jako jsou Bakchantky, Eurípidés varoval před náboženským fanatismem, iracionalitou a tím, jak snadno dokáže dav podlehnout hysterii a zničit nevinného člověka. Odchází následně z Athén – politická atmosféra a neustálé útoky na svobodu myšlení vedly Eurípida k tomu, že na sklonku života Athény opustil a odešel do exilu v Makedonii.

Jak Sokrata zobrazili klíčoví autoři

Posmrtná reflexe a zrod nového žánru: Po Sokratově smrti v roce 399 př. Kr. nastal u mnoha autorů hluboký pocit viny a studu. Tradiční divadlo na čas ztratilo odvahu do politických témat ostře zasahovat. Sokratovské dialogy: Dramatickou formu (střídání replik, budování napětí) převzali Sokratovi žáci, především Platón a Xenofón. Vytvořili zcela nový literární žánr – sokratovský dialog. Tyto texty byly psány s obrovským dramatickým citem.

Poslední dny, soud a smrt Sokrata zachycuje **Platón** ve čtyřech na sebe navazujících dialozích. V moderních překladech a souborných vydáních tato tetralogie často vychází právě pod společným názvem *Poslední dny Sokrata* (*Euthyfrón, Obrana Sokratova, Kritón, Faidón*).

Jak Sokrata zobrazili klíčoví autoři

Euthyfrón (O zbožnosti) – dialog se odehrává těsně před budovou soudu, kde se Sokrates potkává s věštcem Euthyfrónem. Sokrates se zde dozvídá o žalobě, kterou na něj podal Melétos za bezbožnost a kažení mládeže.

Obrana Sokratova (Apologie) – Sokratova řeč přímo před athénským soudním tribunálem. Sokrates se zde hájí proti obviněním, odmítá prosit o milost a po vynesení rozsudku smrti mluví o svém poslání a o tom, že se smrti nebojí.

Kritón (O povinnosti občana) – děj se odehrává v athénském vězení, kde Sokrates čeká na popravu. Navštíví ho jeho bohatý přítel Kritón, který pro něj naplánoval a zaplatil útěk z vězení. Sokrates však útěk odmítá s odůvodněním, že zákony své vlasti je nutné respektovat, i když rozhodly nespravedlivě.

Faidón (O nesmrtelnosti duše) – nejvíce emotivní dialog, líčí poslední den a hodiny Sokratova života. Sokrates obklopen svými nejbližšími žáky diskutuje o nesmrtelnosti lidské duše a následně v klidu vypije pohár s jedem (bolehlavem). Dialog má strukturu čisté tragédie.

Jak Sokrata zobrazili klíčoví autoři

Xenofón: *Obrana Sokratova* (Apologia Sokratous) – sepsána přibližně kolem roku 384 př. Kr.. Xenofón v tomto spisu reagoval na přetrvávající obžalobu a kritiku sofistů vydanou po Sokratově smrti. Snažil se objasnit učitelovo chování u soudu, jeho mravní převahu a fakt, proč se odmítal doprošovat milosti.

Xenofón: *Vzpomínky na Sokrata* (Apomnémoneumata) – rozsáhlejší memoárové dílo o čtyřech knihách, které vznikalo ke sklonku Xenofóntova života, přičemž hlavní část byla dokončena pravděpodobně rovněž kolem roku 384 př. Kr. Formou drobných příběhů a fiktivních či reálných dialogů vyvrací nařčení z bezbožnosti (asebeia, a-sebas) a dokazuje, že Sokratovo působení mládež nekazilo, ale naopak morálně pozvedalo.

Změna v komedii: Divadlo reflektovalo Sokratovu smrt tím, že se odvrátilo od ostré politické satiry (tzv. Stará komedie) a přešlo ke krotší, sociální komedii typů (tzv. Střední a Nová komedie), která raději řešila rodinné vztahy než kritiku státu.

Co vše způsobuje proměnu?